

POČECI OBRAZOVANJA ŽENA U CRNOJ GORI. DJEVOJAČKI
INSTITUT NA CETINJU

Tatjana NOVOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet – Nikšić, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: tabo@t-com.me; tatjanan@ac.me

Biljana MASLOVARIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet – Nikšić, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: biljanam@ac.me

IZVLEČEK

Z uporabo zgodovinske in teoretične analize smo poskušali preučiti in analizirati relevantne podatke iz korpusa obsežnega zgodovinskega gradiva in empirične vsebine pomembne teme izobraževanja žensk v črnogorskem okolju od konca 19. do začetka 20. stoletja. Ob upoštevanju splošnih, družbeno-zgodovinskih in socio-kulturnih razmer v sodobnem črnogorskem okolju smo si v okviru sistemskih prizadevanj za izboljšanje izobraževanja še posebej pogledali delo Dekliškega inštituta na Cetinju. Prva ženska izobraževalna ustanova na južnoslovenskih območjih je močno prispevala k razvoju črnogorske kulture, spremenjenemu in izboljšanemu položaju žensk v družbi, preoblikovanju patriarhalne družine v Črni Gori in vzpostavitvi kompleksnejših in kakovostnejših mednarodnih odnosov.

Ključne besede: dekliški inštitut, učiteljica, Sofija Petrovna Mertvago, izobraževanje žensk, medkulturnost

L'ISTRUZIONE FEMMINILE IN MONTENEGRO. L'ISTITUTO INFANTILE
FEMMINILE A CETINJE

SINTESI

Applicando il metodo storico e l'analisi teorica abbiamo provato a studiare e analizzare i dati storici rilevanti che riguardano la questione dell'educazione femminile nell'ambiente montenegrino nel periodo tra la fine dell'Ottocento e gli inizi del Novecento. Prendendo in considerazione le possibilità sociostoriche e socioculturali nell'ambito montenegrino di quell'epoca, legate al miglioramento nel campo dell'educazione, abbiamo dato particolare attenzione al lavoro svolto presso l'Istituto Infantile Femminile a Cetinje (Cettigne). La prima istituzione educativa femminile nell'area meridionale della Jugoslavia ha fortemente contribuito allo sviluppo della cultura montenegrina e a migliorare la posizione della donna nella società, come pure alla trasformazione in seno alla famiglia patriarcale montenegrina e ha influito molto sul rafforzamento e il miglioramento dei legami con il mondo esterno.

Parole chiave: Istituto Infantile Femminile, educatrice, Sofija Petrovna Mertvago, educazione femminile, interculturalità

UVOD

U Crnoj Gori 19.og stoljeća, društveno-političke i ekonomske prilike bile su odraz specifičnih unutrašnjih uvjeta, kao i onovremenih makrosistemskih, hronotopskih gibanja i višeslojnih promjena. Društveni, kulturni, materijalni habitus crnogorskog naroda, uvjetovan povijesnim, geografskim i političkim položajem države, implicite je bio satkan i od jedinstvenih kulturoloških, tradicijskih, običajnih prilika. Kompleksni, multifaktorski splet interferentnih okolnosti, ishodio je posebnim položajem i strukturno-funkcionalnom konfiguracijom obitelji, društvenih relacija, specifičnim statusom i ulogama djece i žena. Budući da je u onovremenoj crnogorskoj sredini, dominirao patrijarhalni model obitelji, u kojoj je vladala petrificirana, tradicijski naslijeđena hijerarhijska organizacija uloga i odnosa, bilo je jasno da su i očekivani obrasci ponašanja, imanentni tim ulogama, bili gotovo kanonizirani. U takvoj matrici obiteljskih odnosa, uloga žene opisana je terminima prateće, servilne, „poslušne domodržiteljke i stopanice“.¹ Njeno mjesto bilo je pored ognjišta,² dok su neka „spoljna“, izvanobiteljska ženska prava bila prilično omeđena muškim običajno-prezervativnim statusom. O običajima, normama, vrijednostima u Crnoj Gori pisali su mnogi znameniti hroničari, putopisci, istoričari, književnici. Posebne zasluge pripadaju Pavlu A. Rovinskom, poznatom ruskom naučniku, slavisti, etnografu, geografu, publicisti, koji je napisao brojna djela posvećena crnogorskoj sredini, njenim ljudima, običajima i kulturi (Martinović, 1995, 7). No, takođe, izuzetno značajnu ulogu u ekstenzivnom, suštastvenom emancipovanju društvene svijesti, razuslovljavanju steroetipa i dugouvriježenih obrazaca očekivanog ponašajno-običajnog djelovanja u zatvorenoj patrijarhalnoj crnogorskoj kulturi, koja je duboko internalizovala podređenu poziciju žene, imala je još jedna poznata Ruskinja, koja je u Crnoj Gori provela dvije i po decenije života. Riječ je o Sofiji Petrovnoj Mertvago, koja će ostaviti jedinstveni, neizbrisivi trag i uticaj na dalji razvoj društveno-kulturnog i prosvjetno-obrazovnog života u Crnoj Gori, kao i modifikovanja i trajnog perpetuiranja statusa i uloge žena, kao osjetljivijeg subsistema u ondašnjoj tipskoj holističkoj obiteljskoj hijerarhiji. Razvoj i emancipacija društva i sredine zrcali se, prvenstveno kroz prosvjetno-kulturne prilike i referentne institucionalizirane događaje i sadržaje u zemlji. U svrhu kratkog ocrtavanja i skiciranja crnogorskog društveno-obrazovnog konteksta, u kojem je ruska prosvjetiteljka otpočela i kontinualno sprovodila obrazovanje učenica iz domicilne sredine i drugih južnoslavenskih areala, ukratko podsjećamo na nastanak i razvoj školstva u ovoj sredini, od početka 19.og sto-

ljeća. U relativno recentnoj društveno-historijskoj dijahroniji nalazimo „nešto slično školi“, pri Cetinjskom manastiru, pod pokroviteljstvom vladike Petra I, u prvoj polovini XIX vijeka (Popović, 1934). Prvi predavač u ovom manastirskom školskom jezgru bio je čuveni pjesnik i historičar, Simo Milutinović Sarajlija, koji će obučavati vladiku Petra II. Kao izuzetno darovit čovjek, ljubitelj nauke i književnosti, crnogorski vladika Petar II je svjetliju perspektivu za svoj narod prepoznao u prosvjetno-kulturnoj renesansi naroda, pa 1833. godine otvara prvu osnovnu školu na Cetinju (Popović, 1934). Vladika Petar II Petrović Njegoš piše: „Ispunjen ljubavlju prema svom narodu, ja ulažem sva moguća staranja, da mu otkrijem istine prosvjećivanja“ (Trstenjak, 1920, 19). U jednom izvještaju iz 1842. godine, u vrijeme stolovanja vladike Petra II, stoji da je u Crnoj Gori radilo šest škola, za koje se izdvajalo 3.600 guldena (Rovinski, 2000, 29). Cetinjsku školu su završili knjaz Danilo Petrović i Krsto Petrović, ondašnji vicepredsjednik crnogorskog Senata. Istovremeno, štampane su i prve školske i crkvene knjige u štampariji, otvorenoj 1834. godine³ (Popović, 1934). U doba knjaza Danila nije se proširio školski infrastrukturni kapacitet, mada se vodilo računa o uslovima u postojećim, ranije konstituiranim aktivnim školama. Snažan podsticaj daljem, dinamogenom napretku školstva u Crnoj Gori, obezbijedio je, svojom golemom posvećenošću knjaz Nikola I, pa već 1871/72. godine, u Crnoj Gori je bilo 36 škola, koje je pohađalo 2000 učenika, od kojih 108 učenica (Kostić, 1876, 73), što nedvojbeno govori, s jedne strane, o buđenju i osvještavanju ondašnjih stanovnika male knjaževine o potrebi školovanja ženske djece, a s druge strane, o vrlo vidnom disparitetu glede rodne zastupljenosti polaznika ondašnjih obrazovnih ustanova.

Temelje primordijalnom uključivanju žena u organizirane obrazovne institucije u Crnoj Gori uspostavljao Knjaz Nikola, inicirajući otvaranje „Djevojačkog Instituta Njezinoga Imperatorskoga Veličanstva Marije Aleksandrovne“, a pod neposrednim starateljstvom Njezine Svjetlosti Knjagine Crnogorske Milene. Poseban doprinos uzrastanju i stanovitom napretku kulture ženskog školovanja i obrazovanja u Crnoj Gori, a posledično i trajnom mijenjanju socio-kulturološkog prosedea u ovoj sredini, dala je posljednja upraviteljica ovog Zavoda, „načalnica“ Sofija Petrovna Mertvago.

POČECI ŠKOLOVANJA ŽENSKE DJECE U CRNOJ GORI

Gerhard Gezeman, njemački slavista, književni kritičar, univerzitetski profesor (<https://sr.m.wikipedia.org/sr>), u svojoj studiji o Crnogorcima, primjenjujući jedinstvene metode proučavanja empirijske građe, po-

1 Žene koje „u stopu“, poput sjene, „samozatajne“, slijede svoga supruga.

2 U crnogorskom lokalnom narativnom modusu-simbol doma, kuće, porodice.

3 Petar II je 1834. godine ustanovio štampariju na Cetinju, u kojoj su se štampali školski udžbenici, a 1836. god. izašao je prvi bukvar za crnogorske škole (Popović, Cetinjska škola 1834–1934, 1934, 80).

put psiho-etničkih, folklorističkih i karakteroloških posmatranja, opisao je detaljno crnogorskog „dinarskog čovjeka“, profilirajući ga kroz prizmu posebne „kulturne zone“ onoga vremena i okolnosti (Gezeman, 1968, 4). On svoju studiosnu i kompleksnu analizu crnogorskog „herojskog“ konteksta, temelji na odabranim antropološkim, historijskim, sociološkim izvorima – na dinarskom nasleđstvu, violentnom nasleđu, plemenskom uređenju, patrijarhalnom životu balkanskog tipa, na ostacima srednjovjekovne narodne i feudalne kulture (Gezeman, 1968, 38). Burckhart,⁴ opisujući jedinstveni crnogorski etos, onoga vremena, ističe:

Pri tome se neopaženo uvlači i mjerilo građanske sigurnosti, bez koje mi i kultura svakako ne možemo živjeti. Ali, jednostavan, krepak život, još sa punom fizičkom plemenitošću soja, pod stalnom zajedničkom odbranom od neprijatelja i ugnjetača, takođe je kultura i vjerovatno skopčana s visokim unutrašnjim odgojem srca... (Burckhardt, 2005, 256).

Sve ovo ima svoje porijeklo u starodrevnoj plemenskoj osnovi, u tzv. plemenskom patrijarhatu (Gezeman, 1968). U takvom društvenom ustrojstvu, petrificiranih običajno-ponašajnih relacija, evidentna je sociološka činjenica o prilično rigidnoj podjeli rada i društvenih pozicija između muškaraca i žena. Zato je i školovanje žena dugo bilo „neobilgatno“. Do sredine 1870. te godine, u Crnoj Gori, obavezno školovanje nigdje nije bilo istaknuto. Pravateljsvujući Senat je te godine potvrdio obavezu uključivanja djece u školu i uputio je naročito vojvodama i kapetanima crnogorskim, uz pisanu preporuku: „[...] da date naredbu svakom ko može i želi da svoje dijete nauči neka ga šilje u školu“ (Pejović, 1971, 48). Prvi pomen školovanja ženske djece u ovoj sredini nalazimo 1867. godine, kada je u tek osnovanoj propodetučki ustrojenoj, ustanovi u početku, učitelj počeo raditi na opismenjavanju „do jedno 12 djevojčica“ (Kostić, 1876, 74). U Pravilima o obavezama kapetana, školskih nadzornika i učitelja u Crnoj Gori, uz dužnost upućivanja sve djece u školu, posebno je istaknuto da će se roditelji „koristiti ovima blagodetnima ustanovama i da će poslati u školu i svoje žensko dijete“ (ACG, 1869, 509).

Već školske 1870/71. godine 23 učenice su pohađale osnovnu školu, a dvije godine kasnije, bilo ih je 39. Prva učiteljica, Jelena Vicković (sl. 1), Kotoranka, besplatno je opismenjivala djevojčice i učila ih ručnom radu. Uskoro su u cetinjskoj opštini odlučili da otvore prvu žensku školu, „pokraj muške“, gdje je od 1874. godine, radila pomenuta učiteljica Vicković, u početku sa djecom iz siromašnijih porodica, a kasnije su se pridružile djevojčice viših činovnika i „crnogorskih glavara“ (Popović, 1934, 118).

Slika 1: Prva učiteljica u Crnoj Gori – Jelena Vicković (Popović, 1934, 118)

Po pravilima donijetim 1870. godine, siromašnijim roditeljima je prepuštena odluka uključivanja djevojčica u osnovnu školu. Zakon o opštoj školskoj dužnosti u Knjaževini Crnoj Gori (1879) objavio je obavezu pohađanja opšte nastave besplatno, za djecu od sedme do dvanaeste godine. Roditelji su mogli upisati žensku djecu i u mušku školu, pod uslovom da tu ostanu do navršene desete godine (Pejović, 1971). U prvoj ženskoj državnoj školi (1874/75) upisano je 97-oro djece, a pomoć su dobijali od petrogradske humanitarne organizacije „Blagotvorno opštestvo“ (Kostić, 1876, 127). Procenat ženskih osnovnih škola u odnosu na muške je konstantno bio znatno manji i o tom veoma markantnom disparitetu svjedoče sačuvani podaci iz tog perioda: 1870/71 – 1,61 %; 1873/74 – 2,24 %; 1874/75 – 4,32 %. Pred rat, 1875/76. god. između 63 učitelja bila je samo jedna učiteljica (Pejović, 1971). Ratne okolnosti su osujetile i zaustavile napredovanje i razvoj školstva u crnogorskim onovremenskim prilikama (1876).

⁴ Carl Jacob Christoph Burckhardt (1818–1897) švicarski povjesničar umjetnosti i kulture i utjecajan lik u historiografiji obiju područja. Poznat je kao jedan od glavnih predaka kulturne povijesti (https://en.wikipedia.org/wiki/Jacob_Burckhardt).

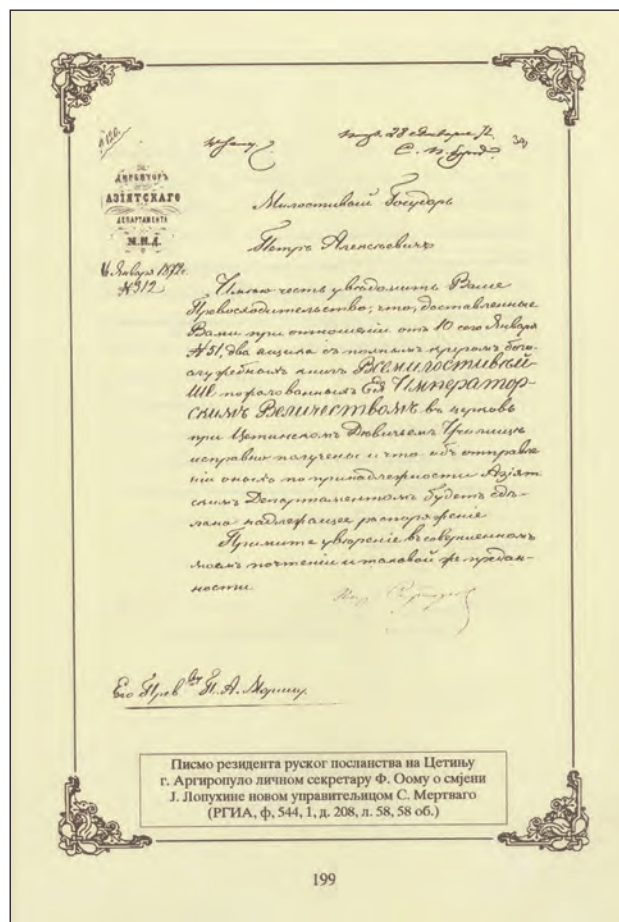

Slika 2: Djevojački institut danas ((Izvor: <http://www.studentskidomct.me>)

OSNIVANJE I RAD „DJEVOJAČKOG CRNOGORSKOG INSTITUTA“ NA CETINJU

Krajem 1869. godine osnovan je „Djevojački Institut Carice Marije Aleksandrovne“, na Cetinju, po uzoru na slične zavode u Rusiji, Bugarskoj i drugim krajevima, a smješten je u Njegoševoj Biljardi (sl. 2), pod stalnim nadzorom crnogorske knjaginje Milene. U Institutu su upisane učenice između 9 i 12 godina, a „školovanje je trajalo 4 godine, tj. 2 razreda po dvije godine“ (Martinović, 1995). Već 1884/85. godine novi nastavni plan je strukturiran u 6 školskih godina. S vremenom se nameće potreba unapređivanja i proširivanja nastavnog plana, po ugledu na slične južnoslavenske zavode, pa je 5 godina kasnije, povećan broj predmeta i produženo školovanje za još jednu godinu. Konačno, 1901. godine prva ženska škola dobija svoje puno obličje, sa temeljno uređenim, detaljno strukturiranim planom i programom, u osmogodišnjem trajanju. Prve polaznice Instituta su bile poglavito ćerke „imućnijih roditelja i crnogorskih glavara“ (Rovinski, 2000, 6). Još 1871/72. godine, u konkursu objavljenom u ondašnjem poznatom listu „Crnogorac“, apostrofira se i mogućnost upisa inozemnih djevojčica, koje bi plaćale školarinu „u iznosu od svega 100 talijera“ („Crnogorac“, 1871, 48), pa je 1873/74. bilo 9 novih polaznica, od kojih je 6 bilo iz Boke i Dalmacije (tada su bile pod Austro-Ugarskom monarhijom) i jedna Italijanka (Rovinski, 1895). Kostić primjećuje da bi iz Austrije bilo još zainteresiranih učenica „kad bi saobraćaj sa Cetinjem bio bolji, zbog toga što u Boki i obližnjoj Dalmaciji nije bilo ni jedne ženske škole koja bi se koliko toliko mogla porediti sa ovim zavodom“ (Rovinski, 1994, 270).

Prva „načalnica“ Instituta, imenovana od strane Ruske carice, bila je Nadežda Pacević, koja je tu ostala do 1881. godine (školu je tada pohađalo 65 učenica), a potom je upravljanje Ženskim institutom, kako su ga još zvali, obavljala Natalija Ljovna Mesaroš, do

Slika 3: Pismo rezidenta ruskog poslanstva o smjeni J. A. Lopuhine novom upraviteljicom S. Mertvago (Djevojački institut „Carice Marije“ na Cetinju, faksimili dokumenta (Rovinski, 1895, 199))

1883. godine (Martinović, 1995). Program Instituta, u tom periodu, bio je veoma sličan modelu učiteljske škole u Njemačkoj, a predmeti su bili podijeljeni na realne i tehničke sadržaje (Dragović, 1890). Upravljačku dužnost će preuzeti iste godine Julija A. Lopuhina, koja je prethodno bila upravnica sirotinjskog doma u Filipopolju, u Bugarskoj (Rovinski, 1994, 258). U narednom petogodišnjem periodu, Lopuhina je vodila Institut, obezbjeđujući učenicama obrazovanje u trajanju od 6 godina, ali je broj zainteresiranih polaznica opadao. Na mjesto Upraviteljice Djevojačkog instituta, poslije Lopuhine, Ruska carica Marija Aleksandrovna, Carskim dekretom, 1888. godine imenovala je Sofiju P. Mertvago (sl. 3) (Martinović, 1995).

U narednih dvije i po decenije, upraviteljica Mertvago (sl. 4), dala je ogroman doprinos razvoju crnogorske prosvjete i kulture, a posebno obrazovanju žena i odgajanju djece predškolskog uzrasta.

Ova ugledna, talentirana, obrazovana prosvjetna djelatnica, odrasla u poznatoj ruskoj obitelji, koja je

Slika 4: Sofija Petrovna Mertvago (1851–1921), upraviteljica Djevojačkog Instituta na Cetinju (Izvor: Wikimedia Commons)

bila stjecište literarnih besjeda i intelektualnih diskursa, završila je prije vremena Institut, dobivši specijalnu nagradu i priznanje za postignute rezultate. Još u svom obiteljskom domu, svladala je bespriekorno francuski, njemački i engleski jezik, a pogodujuće obiteljske prilike omogućile su joj obilazak različitih kulturnih areala i proširivanje znanja o specifičnostima europskih različitih etniciteta, umjetničkih znamenitosti i folklorističkih osobitosti drugih sredina, pa će joj ta iskustva biti od značaja pri kreiranju programa i ukupnog etosa Djevojačkog Instituta na Cetinju (Martinović, 1995, 60). Mertvagova, izuzetna prosvjetiteljka, koja je pored veoma solidnog obrazovanja, stečenog na Smoljnom institutu, dragocjeno iskustvo razvijala i gradila kao upravnica Marijinske ženske gimnazije u Rjanzu, energično je prišla radikalnom preuređivanju cetinjske djevojačke škole, obezbijedivši, za početak, novčanu podršku od ruske carice-pokroviteljke, u iznosu od 10.000 guldena (Martinović, 2000, 63). Narednih godina povećane su godišnje subvencije za Institut na 10.000 austrijskih fiorina, a Carica M. Fjodorovna je tražila i dodatnu pomoć od ministra finansija (DMC–AO, 1900, XLVIII), te je škola postepeno transformirana u uređenu, po ondašnjim europskim standardima organiziranu, na ovim prostorima jedinstvenu multikulturalno koncipiranu instituciju, a pohađale su je u sve većem broju učenice i iz drugih južnoslavenskih sredina (Rovinski, 2000).

U cilju šireg uključivanja djevojčica u obrazovni proces, upraviteljica Instituta, Mertvago, organizira pri-

premni razred, 1894. godine, za najmlađe polaznice škole ili kako su ih zvale starije institutke, „prigotoviške“ (Rovinski, 2000). Sa ovim najmlađim polaznicama, koje su kasnije stasale u „najodličnije“ Institutke, radila je sama Upraviteljica, a povremeno su joj pomagale starije učenice iz Zavoda (Rovinski, 2000, 263). Uvažavajući Ustavna načela, Upraviteljica je sa svojim pedagoškim personalom, usaglasila Plan i program Škole, imajući u vidu komparativne modele, iskustva i potrebe crnogorske obrazovne prakse, kao i raspoloživa nastavna sredstva. Ustav i Program je 1873. godine potvrdio knjaz Nikola. U čl. 1 usvojenog Statuta Ustanove, istaknuto je: „Na Cetinju Institut je osnovan za žensku djecu iz Crne Gore i okolnih joj zemalja i nosi ime ‘Djevojački crnogorski Institut’“ (Женскіу Черногорскіу институтъ, orig.) (Rovinski, 2000). U čl. 2 je zapisano: „Ovaj Institut stoji pod najvišim pokroviteljstvom Njezinoga Imperatorskoga Veličanstva Marije Aleksandrovne, kao glavne blagodjeteljke Instituta i pod neposrednim starateljstvom Njezine Svjetlosti Knjaginje crnogorske Milene“ (Rovinski, 2000, 32).

U čl. 3 pomenutog Ustava je istaknut vodeći cilj ove institucije:

[...] da se u vaspitanice ukorenjava blagočešće, krotost i blagonaravlje, kako bi potom one iste mogle najblagotvornije uplivisati na one, u kojih se krugu nalazile budu, svojim ozbiljnim moralnim življenjem i točnim ispunjavanjem domaćih svojih dužnosti, te da bi se iz njih s vremenom priugotoviti mogle i dobre i sposobne učiteljke (Rovinski, 2000, 32).

Takođe je nedvojbeno podcrtano da Direktorka/upraviteljica Instituta „prima naredjenja od knjagine i ništa ne može preduzeti bez prethodne odluke Njenog Visočanstva“ (čl. 10).

Pored preuređivanja ustanove, u kojoj je Institut djelovao i obezbjeđivanja zavidne subvencione sume za potrebe Instituta, upraviteljica Mertvago je značajno proširila i unaprijedila kvalitet i sadržaj nastavno-pedagoškog rada u ovoj ustanovi. Rovinski bilježi da je nastavni kadar proširen i da su u rad Instituta uključeni stručnjaci iz inozemnih sredina, npr. S. L. Vetoškina iz Rusije, g-đica Frilej iz Francuske, koja je učenicama predavala, pored francuskog jezika i slikarstvo. Za druge predmete, bio je angažiran, poglavito, domaći kadar. Ispitima institutke su prisustvovala knjagine Jelena i Ana, nekad i knjaževski par, knjaz Nikola i knjaginja Milena, mitropolit i predstavnici diplomatskih misija na Cetinju. Učenice su napredovale zahvaljujući izuzetnom zalaganju upraviteljice Mertvago i tamošnjeg, brižljivo biranog nastavnog kadra. O tim ispitima, u „Glasu Crnogorca“ je zapisano:

Prekrasni red koji je svuda padao u oči, kao i rezultati uspjeha-zaslužuju svaku pohvalu i zahvalnost, i jasno govore da se ustanova nalazi pod upravom lič-

Slika 5: Učenice Djevojačkog instituta (Rovinski, 2000, 226)

nosti koja je u potpunosti shvatila svoj uzvišeni, mada dosta težak poziv. Takvom, u punom smislu smatramo upraviteljicu ove ustanove S. P. Mertvago. Sem njenog odgovarajućeg, istinski materinskog staranja o svestranom razvoju ustanove, svoj doprinos tome daje dostojni pedagoški personal, kako ženski, tako i muški [...] (Glas Crnogorca, 23. 06. 1890).

U školskoj 1891/92, u Institutu je bilo 35 učenica, od kojih 15 iz Boke Kotorske, Dalmacije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine, jedna iz Srbije, jedna iz Turske (sl. 5). Nastavni kadar je činilo sedam nastavnika i nastavnica, od kojih su bile dvije Ruskinje i jedna Francuskinja. Nepisani dio jedinstvenog pedagoškog procesa u Institutu, prema bilješkama Rovinskog, bila je implicitna i ne zvanično apostrofirana, ali iznimno važna sastavnica ukupnog ambijenta, opisana kroz familijarni odnos polaznica škole, između sebe i sa nastavnim osobljem, uključujući i samu upraviteljicu, „strovnu“ Mertvago (Martinović, 1980).

U današnjem prezentnom kontekstu, kada tragamo za školom uspjeha, intrinzične motivacije, kolaborativno-konstruktivističkog učenja i stvaranja, obrazovnim ustrojem koje odiše fluktuacijom individualnih različitosti, institucijom koja predstavlja „živi organizam“ dinamičkih kontekstualnih gibanja i „zajedništvo ravnopravnog dostojanstva“ (Juul, 1998, 38), u Djevojačkom institutu prepoznavamo upravo elemente takve projektovane vizije. Rovinski zapaža da je posebno zadovoljstvo bilo promatrati empatijski, zaštitnički odnos starijih institutki prema mladima, familijarne relacije između nastavnog personala i učenica, uz veoma seriozni, radno-etički obol koji je vladao u Školi, brižni, potpuno posvećeni, gotovo materinski pristup same upraviteljice prema svima u ovoj izuzetnoj „ženskoj kući“. U Dnevnom redu, predstavljenom u Izvještaju iz 1891/92. godi-

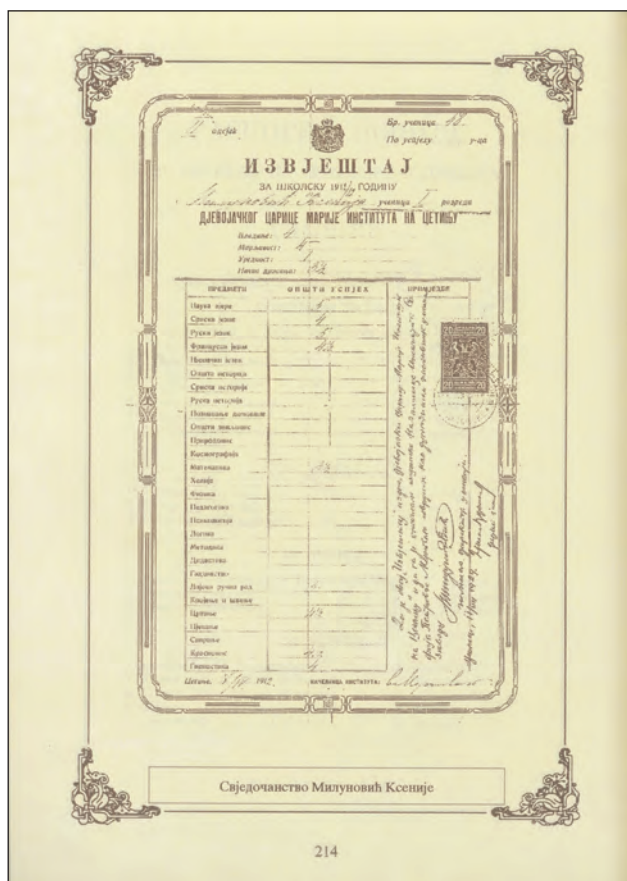
ne, opisani su detaljno radni dani u Institutu, a na kraju nedjelje

Đeca provode dan drukče nego obično... U 1 sat poslije podne idu u šetnju izvan varoši... U nedjelju, poslije podne određeni su dva sata za primanje roditelja, a za vrijeme učenice spremaju svoje lekcije, šetaju, kad je lijepo vrijeme, a veče provode u zabavama, a najviše u pjevanju! (Rovinski, 2000, 57).

U Institutu je u cjelovitom rasporedu bilo predviđeno vrijeme za pisanje pisama obitelji. Djevojke su svoje uratke pokazivale Upraviteljici, ne sadržajno, već na pregled rukopisa i urednosti, pa ako je potrebno prepisati pismo, to bi i učinile (Rovinski, 1994).

Upraviteljica Mertvago je u Institutu formirala kabinete i solidno opremljene zbirke: fizički kabinet, hemijski laboratorijum, mineralošku kolekciju, obezbijedila nastavna sredstva za crtanje i kaligrafiju, nekoliko fortepijana, koncertni klavir, fiskulturnu dvoranu (Martinović, 1995). O svekolikom radu u Institutu „Strovna“, kako su je zvale Institutke, obavještavala je redovno javnost kroz ondašnju dnevnu štampu, posebno u „Glasu Crnogorca“, „Cetinjskom vjesniku“ idr. novinama, koje su redovno izlazile tih godina. Nastavu je s naročitom revnošću pratila, posvećeno hospitovala na časovima, prisustvovala svim ispitima mladih institutki, podstičući ih na prilježni rad, etički odnos u ponašanju, estetski senzibilitet u pristupu svim djelatnostima i oblastima, kojima su se bavile. Zato su polaznice Škole, bile obrazovane u najfinijem pedagoško-metodičkom idiomu, kako su to isticali prominentni poslenici školstva i vodeći reprezentanti crnogorske ondašnje društveno-političke i kulturne javnosti. Pritom je permanentno investirala u nastavni kadar, koji je brižljivo biran među domaćim pedagoškim personalom, ali i kompetentnim izvanjima. Rovinski bilježi, razmatrajući sadržaje školskog plana i programa, iz vizure pedagoške i uže stručne koherentnosti sadržaja, da je ipak od svih predmeta Upravnica s naročitim pažnjom apostrofirala nastavu maternjeg i stranih jezika.

Analizirajući Program Instituta, zapažamo i osobitost, koja daje naročiti pedagoški i kulturno-odgojni smisao ukupnom djelovanju prve srednje ženske škole. Naime, pored uobičajenog korpusa obvezujućih predmetnih cjelina iz nauka, jezika, umjetnosti, didaktičko-metodičkih oblasti, „rukodelja“ i „gazdinstva“, posebno su istaknuti sadržaji iz domena „vladanja, maljivosti, urednosti i načina držanja“ (sl. 6). U svjedočanstvima Institutki na prvom mjestu je istaknuta ocjena iz vladanja, a potom općeg uspjeha. Uspoređujući ovakav koncept programa sa današnjim crnogorskim obrazovnim kurikulumima, posve je lako uočiti točku distinkcije, upravo u istaknutoj stavki *vladanja*, pa se nameće pitanje vodećih odgojno-kulturnih vrijednosti nekada i danas, te da li su poteškoće u ponašanju školske mladeži aktualizovane u prezentnom kontekstu, pored ostalog, ishod

Slika 6: Izvještaj polaznice Instituta (Rovinski, 2000, 214)

i nedostajućih markantno istaknutih odgojnih vodilja, kakve nalazimo u Programu Instituta.

Neumorna Upraviteljica, suštavno je invocirala najbolje primjere i modele iz neposrednog recentnog i šireg obrazovno-nastavnog iskustva, utkivajući ih u programski i ukupni ambijentalni supstrat ovog, po mnogo čemu, jedinstvenog Instituta. Do 1900. te godine, u ovoj Ustanovi, diplomiralo je 140 vaspitanica, od kojih 86 iz Crne Gore, 32 iz Boke i Dalmacije, 6 iz Bosne, 3 iz Hrvatske i Albanije, po jedna iz Slovenije, Slavonije i Bugarske (Martinović, 1980, 165). Svršene Institutke su bile prve školovane žene u Crnoj Gori, pa Rovinski zapaža, na temelju dostupnog relevantnog korpusa narativnih historijskih izvora, te opaženih folk-motiva iz života u onovremenoj crnogorskoj i drugim sredinama, da su one mijenjale postupno običajni duh i kulturu konteksta, unoseći u prezentni životni ambijent istančane manire i građanske navike, da se očito *“primjećuje nekakva kultura koja je iznad uobičajene crnogorske urođene inteligentnosti”* (Rovinski, 1895).

Do 1910. godine Institut je pohađalo 410 učenica, od kojih je 205 bilo crnogorskih polaznica, a ostale su bile iz drugih južnoslavenskih krajeva. Svršene institutke su po završetku školovanja od crnogorske vlade dobijale „mali miraz“ (Crnogorac, 1871, 12).

Zbog reprezentativnog uzornog ponašanja institutke u svojoj i drugim sredinama, ugled Djevojačkog Instituta je rastao, a interesovanje šire javnosti bilo je sve izrazitije, pa su austrijske vlasti, pokrenule otvaranje ustanova sličnog tipa u Dalmaciji i Boki Kotorskoj. Iako je uspjeh Instituta bio izuzetan i neupitan u višepeaspekatskoj stvarnosnoj perspektivi, 1913. godine, nakon 42 godine postojanja, djelovanja, kontinuiranog razvoja, ova prestižna južnoslavenska ženska obrazovna institucija se, odlukom Ruskog poslanstva i carske vlasti u Petrogradu, neopozivo zatvara. Razlozi za konačnu obustavu rada ove ugledne i europski priznate obrazovne institucije fluidno su tumačeni. Pominje se kao mogući razlog prestanka rada Zavoda, konflikt, koji se desio u narodnoj skupštini, između Uprave instituta i Ministarstva prosvjete Kraljevine Crne Gore, zbog neusaglašenih ingerencija u procesu upravljanja Institutom (Martinović, 1995, 67). Nakon prestanka rada ove značajne ženske škole u Crnoj Gori, kompletna arhivska građa o prosvjetno-naučnoj i ukupnoj djelatnosti Djevojačkog Instituta se seli u Sant-Petersburg, što je nužno, imalo negativne reperkusije na dalje obuhvatno, objektivno, originalnom arhivskom građom opskrbljeno proučavanje i istraživanje rada institucije (Martinović, 1995, 68). Konačno, predstojeći ratni događaji obustavili su dalji razvoj školstva i obrazovnih „zamaha“ u ondašnjoj crnogorskoj sredini.

PROMJENE POZICIJE I ULOGA ŽENE U DRUŠTVU I CRNOGORSKOM OBRAZOVNOM KONTEKSTU

Kako je Gezeman istakao u svojoj studiji o Crnogorcima i njihovoj patrijarhalnoj socio-kulturnoj matrici života u drugoj polovici 19. og stoljeća, u čijoj karakterologiji dominira „herojski stil“, prožet agonom,⁵ važnim sastojkom onovremenog kulturnog krajolika, u ovoj sredini preovlađivalo je rigidno ustrojstvo pozicija i uloga, naposljetku i onih rodni, pa je „muškarac bio gospodar, a žena njegova pokorna“ sljedbenica. Rovinski ilustruje ovakav poredak uloga i potpuno podijeljenih perspektiva, primjerom iz bračnog života u jednoj crnogorskoj obitelji: *“Sjedaše on kraj ognja, a ona stajaše i svijetljaše lučem dok on jedaše”* (Pavićević, 1939, 5). Ova gentilna fasada održavala se i dugo perzistirala u crnogorskom društvenom ambijentu, o čemu svjedoče brojni zapisi, anegdote, poetske i druge raznorodne naratološke „slike“ (Gezeman, 1968, 135). Ipak, Gezeman objašnjava da se iza fasade submisivne crnogorske žene, implice, u zajednici, prepoznaje duboko poštovanje te patrijarhalne heroine, kadre da razumije, otrpi, savjetu-

5 Tjelesno i moralno takmčenje, ali u duhu „dobre Eris“, koja je izvor humaniteta, pa ratništvo sagledavamo u oplemenjenom liku agona, kao izvora dobra, a ne zla (Gezeman, 1968, 95).

je, bori se i odriče radi svoje obitelji. Sagledavajući i analizirajući brojne zabilježene primjere i crtice iz života ljudi onoga vremena u Crnoj Gori, kroz specifični narativni konstrukt stvarnosti, možemo prepoznati i „očitati“ mikrokulturne aspekte stvarnog života u toj sredini. Narativno vrijeme daje posebna značenja događajima i ljudima, pa predstavlja i kompleksniju, obuhvatniju referentnu osnovu za sagledavanje uloga i pozicija žene u crnogorskom „implicitnom kanonu“ (Bruner, 2000, 147). U takvom ambijetalnom koloritu eksplicitnih i implicitnih muško-ženskih uloga i duboko ukorijenjenih tradicionalno podijeljenih rodno-ponašajnih pozicija, moguće je cjelovitije razumjeti i opservirati zametke i perspektive ženskog školovanja.

Analizirajući dostupnu literaturu i komparativne relevantne izvore, zapažamo da je proces obrazovanja žena i u razvijenim europskim sustavima tekao vrlo sporo, pa je u Austriji usvojen Zakon o ženskom obrazovanju, po uzoru na Prusko iskustvo tek 1894. godine, a vodeća zagovornica tih reformi bila je Helena Lange (Ivanović, 2002, 14). Ona je smatrala da je žensku djecu važno obrazovati, ali posebice za odgojiteljice i nastavnice, kako bi bolje razumjele i podučavale nove, buduće naraštaje učenica. Za razliku od nje, Hedvig Kettler⁶ je vjerovala da nije potrebno posebno kreirati odvojene ženske programe, već da je najprirodnija stvar da djevojčice i djevojke imaju jednako pravo na pohađanje jedinstvenih raznovrsnih programa, kao i na izbor svih segmenata zanimanja i profesija (Ivanović, 2002). Ovaj impuls zagovaranja jednakodostupnih i rodno ravnopravnih mogućnosti, reifikovan u radu i djelu H. Kettler, dugo i sporo je tražio svoje staze primjene i puno ovaploćenje, pa i danas nailazi na kontekstualno različite interpretacije i prepreke.

Već je istaknuto da je osnovno školovanje i opismenjavanje djevojčica u Crnoj Gori, krajem 19. og stoljeća, bilo moguće i u muškoj školi, pa je u Cetinjskoj osnovnoj školi, zajedno sa 300 dječaka, učilo i 12 djevojčica (Rovinski, 1994). Ipak, prilikom popisivanja djece stasale za školu, insistiralo se samo na prijavljivanju muške djece, što nedvojbeno upućuje na implicitno rezistentni društveno-kulturni odnos prema uključivanju djevojčica u jedinstveni onovremeni crnogorski obrazovni kontekst (Rovinski, 1994).

Zanimljivo je primijetiti da je i pored revolucionarnih iskoraka u pogledu obrazovanja žena, čiji je najočitiji zamajac bio Djevojački Institut, u crnogorskoj sredini, životni prostor muškaraca i žena i dalje j bio duboko podijeljen, pa između školskih institucionalnih sfera gotovo da i nije bilo komunikacije. Jedna institutka je ispričala da su u istoj varoši bili na školovanju, ona i njen brat. On je bio na Bogosloviji, a ona u Djevojačkom institutu i dešavalo se da se ne vide i po godinu dana⁷.

Koncept obrazovanja utkiven u temelje Djevojačkog zavoda, bio je u potpunosti ukotvljen u seriozni prosek evropskih instituta, koji su u okviru prve Povelje o ženskom obrazovanju iz 1837. godine dobili status srednjih škola (Ivanović, 2002, 10). Uostalom, tek sedamdesetih godina 19.og vijeka, u razvijenim europskim zemljama, postignut je i značajniji napredak u domeni srednjoškolskog obrazovanja za djevojčice: otvoreni su ženski koledž Hitchen, 1869. i Girton, 1873. godine (Ivanović, 2002). Crnogorski Institut, nastao na talasu europskog pokreta ženskog prosvjećivanja, neosporno je napravio veoma značajan iskorak u pravcu daljeg obrazovanja žena, a šire implikacije se svakako odnose na značajne ireverzibilne promjene u obitelji, sredini i društvu, uopće.

Analizirajući plan rada prve ženske srednje škole, kao i njen krucijalni cilj, zapažamo da je i pored obimnog i raznorodno struktuiranog korpusa premeta i sadržaja iz oblasti jezika i prirodnih nauka, te pedagoško-metodičkih i umjetničkih disciplina, meta-ideja i referentna vodilja institucionalnog obrazovanja, bila pripremanje mladih polaznica za uspješan domaćinski i porodični život. Posebna pažnja se poklanjala ručnom radu i kućanskim poslovima, kako bi se kod Institutke prospektivno razvijao osjećaj za domaćinstvo i obezbijedila temeljna propodeutička priprema za kvalitetniji obiteljski i građanski život, u perspektivi. „*Zadnje dvije godine, osobito se posvećuju podučavanju vaspitanica u gazdinstvu, ženskome rukodelju i nadzoru nad djecom i poretom pod rukovodstvom Upraviteljke i učiteljica*“ (Rovinski, 2000, 33). Dakle, pored sadržajno bogatog i ozbiljno strukturiranog plana i programa, u Institutu je snažno apostrofirani korpus sadržaja koji najviše pogoduju „ženskoj prirodi“ (gazdinstvo, ručni rad, krojenje i šivenje).

I pored istaknutih društveno-sredinskih denotata, koji ukazuju na eksplicitno-implicitno, socio-kulturno minimiziranje ženskog obrazovanja u Crnoj Gori, i intencije održavanja tradicionalno-petrificiranih predodžbi o mogućim, socijalno prihvatljivim perspektivama žena, u stvarnosti je trajno posijan pelcer promjena. Naime, obrazovana crnogorska žena, školovana Institutka, unijela je drugačije odgojne mjere i red u obiteljski život, pa i postupno razuslovljavanje dugouvriježenog patrijarhalnog, dominantno-submisivnog bračnog modela. Često su se, po kazivanju Rovinskog, Institutke udavale za intelektualce, „*čuvajući crte karaktera stečene u Institutu*“ (Rovinski, 1994, 278). Obrazovane, sa izgrađenim, prepoznatljivim istančanim manirima, uz dobro poznavanje stranih jezika, francuske i ruske književnosti, nerijetko su se nalazile u višim krugovima, u svojoj i drugim sredinama, vladajući se prepoznatljivo, *blagočestivo, i blagonaravno* i u skladu sa perzistirajućim crnogorskim kodeksom ponašanja. Inzistiranje

6 Hedwig Friederike Karoline Auguste Kettler (1851.–1937.) bila je njemačka aktivistkinja za ženska prava, spisateljica i reformatorica obrazovanja. Vodila je kampanje za jednake obrazovne mogućnosti za dječake i djevojčice ulažući posebne napore za uspostavu prve djevojačke srednje škole (Gimnazija) u Njemačkoj (https://en.wikipedia.org/wiki/Hedwig_Kettler).

7 Iz intervjua vaspitačice sa polaznicom Instituta, diplomski rad, 1965.

na tradicionalno njegovanim normama i *“ponašanju, u puritanskom duhu”*, kako ih je odgajala Mertvago, bez želje za *“bučnim mondenskim zadovoljstvima”*, u osnovi je sadržavalo intenciju zadržavanja patrijarhalnog rodnog modusa i uvriježene obiteljske hijerarhije, kao jedino sigurne potke zdravog društva, po *“crnogorskom kanonu”*. U obrazovnom programu Djevojačkog Instituta, kao i drugih sličnih zavoda, bila je i opstajala paradigma rodno podijeljenih perspektiva, uvjetovana različitim potrebama i *“prirodama”* muških i ženskih polaznika, pri čemu je metacilj obrazovanja žena, prije svega priprema za porodični i supražanski život. Naravno, socijalno-klasna stratifikacija društva potencira nagašenu razliku između samih žena, u pogledu pozicije, prava i mogućnosti obrazovanja.

Iako je S. P. Mertvago posebno bila prepoznata po Djevojačkom Institutu njene zasluge za obrazovanje i buđenje posebno ženske djece i mladeži u onovremenoj crnogorskoj sredini sagledavamo kroz brojne druge njene aktivnosti i angažmane. Kako bi temeljnije upoznala i proučila crnogorske običaje, kulturu, tradicijsko transgeneracijsko nasleđe, Mertvagova je često obilazila različite krajeve i ljude u živopisnoj knjaževini, kako bi nanovo, sistematski i brižljivo planirala slijedeće korake u pravcu cjelovite i što cjelishodnije emancipacije ukupnog kvaliteta života obitelji, a naročito žena i djece. Rovinski, hroničar i veliki poznavalac crnogorskih društvenih prilika s kraja 19.og stoljeća, opisujući život i rad „načalnice“ Mertvago, bilježi kako je „gospoica Sofija“, kako su je s pijetom i od milošte zvali u Crnoj Gori, obilazila omiljenu joj malu knjaževinu s posebnim interesovanjem za život žena, pa je, upoznavši njihove običaje, domaću radinost i „rukodelje“, došla na ideju da otvori prvu zanatsku školu na Cetinju. Pod pokroviteljstvom knjaževske kćeri, italijanske kraljice Jelene Savojske, S. P. Mertvago pokreće otvaranje „Radničke škole knjaginine Jolande“ na Cetinju, 1901. godine, za koju će takođe organizirati cjeloviti programski prosede, a potom angažuje jednu od institutki da radi sa polaznicama Škole (Martinović, 1995).

Nejednakosti u pristupu i sadržaju obrazovanja po rodnoj osnovi, u crnogorskoj sredini su i dalje bile markantne, kako po procentu opšte zastupljenosti polaznica obrazovnih programa, tako i po vrsti programa, na koje su zvanično i implicitno bile upućene. Podjela na dominantno ženska i muška zanimanja i dalje opstaje u prezentnom kontekstu i vrlo markantno profilise profesionalno-karijerne izbore mladih ljudi u današnjoj Crnoj Gori (ženska zanimanja-učiteljice, vaspitačice ...).

INTERKULTURALNA DIMENZIJA DJEVOJAČKOG INSTITUTA NA CETINJU

Početna ideja osnivača Djevojačkog instituta bila je da ovu ustanovu treba otvoriti *“isključivo za djecu Crnogoraca, a ne iz okolnih zemalja”* (čl. 1, Statuta), ali je, uz saglasnost knjaževskog para bilo moguće u školu

uključiti učenice iz drugih južnoslovenskih sredina: *“Po ličnoj želji Njihovih veličanstava Knjaza i Knjagine mogu se primati i djeca ne Crnogoraca [...]”* (Rovinski, 1994a, 260). Sofija Petrovna je, došavši na upraviteljsku poziciju, procijenila da, bez obzira na propise u Zakonu, Zavod treba otvoriti prema zainteresiranim polaznicama iz ostalih južnoslovenskih krajeva. Stoga je ovaj plan i ideju predočila knjazu, koji je cijeneći njenu revnost i vizionarasku pronicljivost, u svemu podržao (Rovinski, 1994). Tako se u ovaj jedinstveni Ženski zavod sve više uključuju i učenice iz drugih južnoslovenskih sredina, što će se odraziti na kvalitet atmosfere u Institutu i kreirati sadržajniju, bogatiju interakciju i učenje, upoznavanje i razmjenu različitih životnih navika, kulturoloških specifičnosti i običajnih uzusa. Rovinski bilježi zapažanja jedne od polaznica Instituta, koja svjedoče o superponiranju različitih običaja, navika, odgojnih modusa, uvjetovanih porijeklom i sredinskim dispozicijama, koje su karakterizirale i profilisale polaznice Instituta. Tako ona primjećuje da su Crnogorke bile *“pretežno nekomunikativne, a Dalmatkinke bolje od kuće pripremljene, ali se disciplini teško pokoravaju [...]”* Pritom, ona zapaža da suživot i intersubjektivni perzistirajući diskurs, na kome se insistiralo u Institutu, postupno umanjuje egocentričnost u pristupu učenica i uspostavlja se *“nesravnjeno blaži i tolerantiji odnos između njih”* (Rovinski, 1994b, 270). Upravo, kroz kolaborativno učenje, dijalektički, interpretativni diskurs unutar jedinstvene zajednice, učenice su bile u prilici da ekspliciraju i revidiraju svoja znanja, uvjerenja i predrasude o drugim kulturama (Bruner, 1996). U periodu između 1869. i 1905. godine u Institutu je boravilo 348 učenica, od kojih 158 Crnogorki, 114 Dalmatinki, 28 djevojaka iz Bosne i Hercegovine, 5 iz Stare Srbije i još 48 iz raznih drugih južnoslovenskih sredina. Među njima su bile ćerka grofa Goca iz Dubrovnika i Slovenka-ćerka doktora Jenka iz Ljubljane, što ukazuje na visoki ugled i prestiž ove institucije, budući da su visokodostojniciji iz drugih južnoslovenskih sredina svoje kćeri upućivali baš u ovaj Institut (Rovinski, 2000, 52). Rovinski je zabilježio zanimljivu crticu vezanu za impresije Dalmatinaca o institutkama iz njihovih sredina. Tako je sreo u Šibeniku čovjeka koji je, saznajući da on dolazi iz Crne Gore, tj. sa Cetinja, izrazio najveće divljenje prema institutskom obrazovanju:

Mi znamo za Institut, imamo tri vaspitanice koje su u njemu bile. To su djevojke prve po pameti, obrazovanosti i ponašanju. Još dvije sada tamo uče. A mi bismo vam poslali sve naše djevojčice kad bilo bliže (Rovinski, 1994, 279).

Zajednički život u Institutu, učenje, obavljanje aktivnosti u internatu, rukodjelatne radnje, bile su prirodan i jedinstven put i prigoda za upoznavanje i razumijevanje drugih i drugačijih, ali i nova luča koja rasvjetljava običaje i specifičnosti vlastite kulture. Razvijanje učinkovitog ponašanja u drugačijim kulturnim kontek-

stima i djelovanje u susretu sa osobama različitog kulturnog porijekla, pridonosilo je, svakako i implicitnom izgrađivanju "kulture intelingencije" mladih polaznica Instituta (Piršl, 2013). Otvaranjem škole prema pripadnicama različitih južnoslavenskih krajeva, Upraviteljica je omogućila djevojkama-institutkama da uče, upoznaju, usvajaju znanja o vlastitoj i drugim kulturama, da se socio-funkcionalno, s razumijevanjem i empatijom, zrelije ponašaju u kulturalno-raznorodnoj zajednici. Konačno, kulturno-intelingentnom senzitivitetu institutke svaka-ko je značajno doprinio obrazovni kapacitet potpomognut vrlo serioznim i kontinuiranim izučavanjem stranih jezika. Zato je u rasporedu časova, čak 28 sati bilo predviđeno za izučavanje francuskog i ruskog jezika i svjetske književnosti. Svršene učenice su „*pored stručnog i praktičnog znanja iznosile iz škole perfektno znanje ruskog i francuskog jezika, a veliki broj njih i njemačkog jezika, koji se učio neobligatno*“ (Vuksan, 1926, 55). Na taj način učenice imaju pristup „umnom bogatstvu i na stranim jezicima pisane literature“ (Rovinski, 1994, 284). Konačno, jezik omogućava konstruiranje „*mreže uzajamnih očekivanja*“, kao matrice koja hipotetski stoji u osnovi socio-kulturnog koda (Bruner, 1996, 190). U međusobnom prepletu raznovrsnih jezičkih i govornih idioma i implikacija, postupno se, implicate, mijenja kvalitet interakcija i kulturno-konvencionalni diskurs u zajednici. Takođe, izučavanje i prakticiranje umjetničkih vještina i upoznavanje sa renomiranim stvarateljima i poznatim eksponatima kulture i umjetnosti vlastite i drugih sredina, predstavljalo je važan integrativni ingredient programskog korpusa sadržaja u ovoj instituciji. Tako su muzički sadržaji bili jasno markirani u programu, sa 21, a likovna umjetnost sa 16 časova. Veliki uspjeh u sferi muzičke umjetnosti postignut je zahvaljujući Čehu Tolingeru, izuzetnom violončelisti i pedagogu, koji je predavao u Institutu. Zato su horskim izvođenjima i muzičkim svetkovinama Institutke, često prisustvovali predstavnici knjaževske porodice i diplomatskih misija na Cetinju. Inter/kulturalizam se temelji na značenjima koje ljudi u kulturnim zajednicama stvaraju kroz međusobnu razmjenu i situacijske susrete (Bruner, 1996). Ovaj Institut je otvorio put ka novoj intersubjektivnoj razmjeni različitih učesnika i aktivnoj interpretaciji novih, kulturalno-polisemičnih značenja, te konstruiranju šire i obuhvatnije perspektive crnogorske sredine i njene pozicije u ukupnoj onovremenoj društvenosti stvarnosti.

INSTITUTKE NAKON ZAVRŠENE ŠKOLE

Prve obrazovane Crnogorke su u značajnoj mjeri doprinijele promjenama u crnogorskoj tradicionalnoj porodici unoseći nove navike i običaje u socijalni milje, u kojem su živjele i radile. Njihovo obrazovanje, bogatije spoznaje o okruženju i vlastitoj poziciji u obitelji i društvu, indukovalo su sasvim drugačiju vizuru očekivanih perspektiva za djecu, posebno žensku, u odnosu

na tradicionalno uvriježene obrasce obiteljskih odnosa. Za ovakvo odgajanje i obrazovanje Institutke, svakako naročita zasluga pripadala je upraviteljici Mertvago, pa je po njihovom mišljenju načelnica „*od prvog dana zavoljela crnogorski kam i počela riječju i djelom raditi na napretku [...]*“ (Veković, 1934, 6).

Opisujući ponašanje polaznica Djevojačkog instituta u obiteljskom okruženju, Rovinski ističe njihovu prilježnu posvećenost, vidljivu pedantnost i kreativnost, pa se i na prozorima kuća, u kojima su ove sadašnje i svršene institutke, „*vidi cvijeće, na stolovima knjige i fotografije, slike i razglednice*“ (Rovinski, 1994, 268). Uopće, svršene institutke su svojim kulturno i blagočestivo rafiniranim manirima, spontano, ali i odlučno i energično, trajno unosile novu kulturu življenja u običajni duh sredine, u kojoj su se kretale i djelovale. Njihova privrženost Zavodu, Upraviteljici, koleginicama-sainstitutkama, bila je izrazita, pa je Rovinski u svojoj opširnoj studiji o crnogorskom miljeu, s posebnim akcentom na školstvo, opisao odnos institutke prema bivšoj školi, kao vrlo emotivan, odgovoran, pun zahvalnosti. Bivše polaznice Instituta su, po navodima ovog izuzetno posvećenog i upućenog hroničara, pisale redovno pisma načelnici Mertvago, obavještavajući je o svojim životnim koracima, uspjesima, planovima, životu svojih sainstitutki, sa kojima su trajno čuvalе kontakte, uz stalno interesovanje za život u Zavodu. Jedna Slovenka, pripremajući se za upis na fakultet u San Peterburgu piše svojoj bivšoj Upraviteljici: „*Javljam Vam*“ piše ona, „*radosnu vijest, a to je da je ministar narodne prosvjete odobrio da me prime na medicinu*“ (Rovinski, 1994, 282).

Neke od svršenih institutki su učiteljemale po Crnoj Gori i drugim južnoslovenskim sredinama, pridonoseći značajno postupnim sublimiranim i trajnim promjenama u svom okruženju, dok su druge nastavljale školovanje, najčešće u Rusiji, na filološkoj i medicinskoj katedri, prema dostupnim podacima i sačuvanim svjedočanstvima (Martinović, 1983).

INSTITUCIONALIZACIJA ŽENSKOG INSTITUTA

Budući da je Djevojački Institut bio zatvorenog tipa, jer su sve učenice internatski boravile u ovom zavodu i da nije bilo mogućnosti da se povremeno ili eksterno uključe nove polaznice, moguće je zapaziti donekle rigidno ustrojstvo ove ženske škole. Iako su roditelji imali mogućnost uključivanja određenim danima, redovito dobijali informacije o svojoj djeci, činjenica je da su one bile odvojene od obitelji, što nije bilo uvijek najprirodnije i najprilичnije rješenje za njih. Upraviteljica Mertvago je u svoj svojoj posvećenosti bdjela nad svojim učenicama i pomenutu „zatvorenost Instituta“ vidjela kao prerogativni uvjet za bolji uspjeh i višeperspektivni napredak učenica. Istina, Mertvagova je veoma dobro poznavala životne, obiteljske prilike u onovremenoj crnogorskoj sredini, pa je utemeljeno

i argumentirano zastupala koncept visoko regulirane i kontrolirane institucije, smatrajući da je ženski zavod dokazao svoju vrijednost i osobeni *raison d'être*, za gotovo četrdeset godina bivstvovanja i da tu posebnost treba i da zadrži. Vjerovala je da bi bilo nepravedno omogućiti nekim učenicama život sa obitelji, dok su druge, fizički udaljene od doma, prinuđene da žive internatskim životom. Ipak, institucionalizacija Škole je mogla biti prepreka uspostavljanju životnije i cjelishodnije uzajamnosti sa širom sredinom i prodoru institucionalnih ideja u makro kulturalno okruženje crnogorskog ondašnjeg konteksta. Zatvaranje škole u uže institucionalne okvire i kontekstualizacija Zavoda u posebno, prilično omeđeno polje djelovanja, otežavalo je funkcionalniju inkluzivnost Instituta u crnogorsko društvo i umanjivalo slojevitiji reciprocitet između uže institucijske i šire društveno-životne sredine. Stoga je u narodnoj skupštini na Cetinju, 1906. godine, istaknuta potreba otvaranja Instituta za eksterne učenice, a apostrofirano je i da se u ovoj ženskoj školi mora više potencirati odgoj u duhu crnogorskog patriotizma (Rovinski, 1994, 285). Institut je uglavnom okupljao varoške ćerke viđenijih ljudi i glavara iz crnogorske sredine i drugih južnoslovenskih areala, pa je poprimio obilježja elitne institucije i teže dospijevao do siromašnijih i udaljenih seoskih crnogorskih sredina, što mu je, također, trebala biti namjena. Zamjerka koju su crnogorski zvaničnici upućivali Zavodu bila je da nakon završenog Instituta nije bilo dovoljno zaposlenih učiteljica i nastavnica, što je bio prioritetni cilj škole, već su ili odlazile na dalje školovanje izvan Crne Gore ili su svoje vještine primjenjivale unutar obiteljskih i užesredinskih okvira.

ZAKLJUČAK

U namjeri da retrospektivno rasvijetlimo početne ideje o obrazovanju žena u Crnoj Gori, nužno, u fokusu naše pažnje bio je „Djevojački Institut Carice Marije Aleksandrovne“, na Cetinju, ondašnjem centru kulturnog i političkog života male knjaževine. Analizirajući relevantne izvore i narativne interpretacije sačuvanih svjedočanstava, domaćih hroničara i izvanjaca, vrsnih poznavalaca ondašnjih prilika u crnogorskoj stvarnosti, nalazimo detaljno, studiozno i živopisno prikazane kompozicione sastavnice jedinstvene matrice crnogorske onovremene patrijarhalne sredine. U okrilju tradicionalno ustrojene, „herojskim“ duhom „opervažene“ crnogorske stvarnosti, u 19. stoljeću, u kojoj je obitelj bila rigidno, patricentrično, hijerarhijski struktuirana, crnogorski knjaz Nikola u dogovoru sa ruskom Caricom M. Aleksanrovnom inicira otvaranje čuvenog Ženskog Instituta. Ova prva ženska srednja škola u Crnoj Gori, trajno će izmijeniti cjeloviti kulturni ambijent, kodiran patrijarhalno-tradicionalističkim standardima, u užoj i široj društveno-životnoj matrici. U svijetlu vrlo opreznih, postupnih makrosistemskih promjena u domenu europ-

skog, posebno južnoslavenskog ženskog obrazovanja, u crnogorskom „siromašnom, goletnom podneblju i kršu“ u drugoj polovini 19.og stoljeća, moguće je sagledavati i analizirati višenaspektualne specifičnosti ženskog školovanja u predratnom i postratnom crnogorskom ambijentu (nakon 1878. godine). Ženski Institut, koji je za 42 godine svog bivstvovanja, imao impozantne rezultate i ostvario snažan uticaj na fluktuaciju promjena u životno-društvenoj i kulturno-prosvjetnoj crnogorskoj stvarnosti, posebno je podstakao preispitivanje ženske pozicije u porodici i hronotopu emancipacije uloga i odnosa. Poseban doprinos razvoju i vidljivosti Instituta dala je njegova poslednja i dugogodišnja Upraviteljica, S. P. Mertvago, koja je višestruko nagrađivana za svoj izuzetan prosvjetno-kulturni angažman u crnogorskoj prosvjetno-kulturnoj sredini. Povodom dvadesetpetogodišnjice rada Instituta, Upraviteljicu S. P. Mertvago, odlikovao je ruski car Nikolaj I, Marijanskim ordenom I stepena (Cetinjski vjesnik, VI/1913, 3).

Iako je socio-kulturni crnogorski, tradicionalno kontekstualizirani ambijent, dimenzionirao rad ove prve srednje škole za „žensku čeljad“, Djevojački Institut je bio zamajac trajnih i višenaspekatskih promjena u domenu distribucije moći i uloga, u obitelji, mikro i makro-kulturnoj perspektivi crnogorske sredine. Interkulturalni koncept cjelovitog ustrojstva i djelovanja Djevojačkog Instituta, ishodio je uspostavljanjem značajnih veza sa drugim južnoslavenskim sredinama, kao i izuzetno prestižnim pozicioniranjem ove ustanove u široj kulturno-referentnoj zajednici. Rodni disparitet u pogledu prava na obrazovanje i eksternalizovano učešće u društvenoj sferi i dalje je tvrdokorno opstajao u crnogorskoj kulturnoj semiosferi, pa je žensko školovanje i vanobiteljsko uplivanje na sredinu, dugo bilo u drugom planu. Sam Institut je po svojoj obrazovno-sadržajnoj konstituciji i vodećoj pedagoškoj paradigmi snažno apostrofirao prioritetnu žensku sferu djelovanja-gazdinstvo i „žensko rukodelje“. Zato je, pored nedvojbeno značajnih eksplicitnih i implicitnih promjena glede ženskog uzdizanja i mijenjanja petrificirane društvene vizure u odnosu na rodne interferentne perspektive, prema raspoloživim statističkim pokazateljima, nedovoljan broj Institutki bio radno angažiran u onovremenoj crnogorskoj obrazovnoj praksi. Takođe, analiziranjem pedagoškog ustrojstva i načina rukovođenja ovom institucijom, uz posebno uvažavanje ogromnog doprinosa i neupitno pregnantno usmjeravanje rada ustanove, od strane „načelnice“, S. P. Mertvago, moguće je uočiti i još neke protivurječnosti. Naime, izuzetno zalaganje i nesumnjivo snažna intencija načelnice da Institut zaštiti i učini što efikasnijim i uspješnijim u radu, učinila je ovu instituciju djelimično zatvorenom, kontekstualno učaurenom, budući da su sve polaznice živjele u internatu, odvojene od obitelji i šire sredine, iako to nije bilo nužno. Takođe, Ustanova koja je nastala kao zametak budućih obrazovnih rezonanci u široj društvenoj, posebno ženskoj perspektivi, ostala je van domašaja manje razvijenih, udaljenih cr-

nogorskih krajeva, zadržavajući u značajnoj mjeri elitistički obol, budući da su polaznice bile dominantno, „glavarske“ kćeri.

Konačno, Djevojački Institut je svojim istrajnim i veoma uspješnim djelovanjem, naročito u poslednjih 25

godina svog postojanja, ostvario dalekosežne rezultate i snažno potpomogao kulturni i prosvjetni razvitak crnogorske zajednice, pridonoseći značajno pregnantnom uspostavljanju saradnje sa drugim južnoslavenskim i europskim kulturnim sustavima.

THE BEGINNINGS OF WOMEN EDUCATION IN MONTENEGRO. GIRLS INSTITUTE IN CETINJE

Tatjana NOVOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy – Nikšić, Danila Bojovića bb, 81 400 Nikšić, Montenegro
e-mail: tabo@t-com.me; tatjanan@ac.me

Biljana MASLOVARIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy – Nikšić, Danila Bojovića bb, 81 400 Nikšić, Montenegro
e-mail: biljanam@ac.me

SUMMARY

The key objective of our work is the study and presentation of educational and cultural position of women in Montenegro, with a special focus on the work of the Girls Institute in Cetinje. Using historical and methods of theoretical analysis, available archival materials and other relevant sources, focused on the work of the first women's educational institutions in Montenegro, we have tried to understand the contribution of the Institute of the emancipation of the Montenegrin cultural environment, at the end of XIX and at the beginning of XX century. By studying and comparative reviewing of the available data from various relevant sources, we have analyzed the fundamental component of the comprehensive program and methods of the Girls Institute work. In the framework of specific socio-historical and socio-cultural situation in Montenegro, dominated by the patriarchal family model and submissive position of women, Girls Institute strongly influenced changes in society, cultural and family milieu, at both explicit and implicit level. First educated women in Montenegro will significantly contribute to changing habits and normal patterns of community, different position of women and emancipation of traditionally petrified family structure. In addition, the Institute will establish strong inter-cultural relationships with other South Slavic Areal and gradually change the views of residents of the small Montenegrin Principality on life and customs of other cultures. The last manager of the Institute, a reputable Sofia P. Mertvago, contributed outstanding achievements and unquestionably high reputation of Girls Institute with permanent and dedicated support by Montenegrin prince and princess.

Keywords: *Girls Institute, Sofia Petrovna Mertvago, women's education, interculturality*

IZVORI I LITERATURA

ACG–1869 – Državni arhiv Crne gore (ACG). Praviteljstvujušči senat, Senatski spisi (fond 509).

DMC–AO – Državni muzej – Cetinje (DMC), Arhivsko odeljenje (AO). Prinovljeni rukopisi (fond 1900).

Crnogorac: list za politiku i književnost. Cetinje, Digitalna biblioteka Crne Gore, Zbirka Montenegrina NBCCG „Đurđe Crnojević“.

Cetinjski vjesnik. Cetinje, Digitalna biblioteka Crne Gore, Zbirka Montenegrina NBCCG „Đurđe Crnojević“.

Glas Crnogorca, nedjeljni list za politiku i književnost. Cetinje, Zbirka Montenegrina NBCCG „Đurđe Crnojević“.

Bruner, J. (1996): *The Culture of Education.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bruner, J. (2000): *Kultura obrazovanja.* Zagreb, Educa.

Burckhardt, C. J. C. (2005): *Weltgeschichtliche Betrachtungen Kröners Taschenausgaben.* KTA, Amazon.de.

Dragović, Ž. (1890): Izvještaj o dvadesetogodišnjoj radnji Djevojačkog Instituta Carice Marije na Cetinju. Cetinje.

Gezeman, G. (1968): Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca. Cetinje, Obod.

Ivanović, N. (2002): Obrazovanje žena: izazov za jednicu? Reč-časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja, 65, 11, 170–193.

Juul, J. (1998): *Vaše kompetentno dijete.* Zagreb, Educa.

Kostić, M. (1876): Škole u Crnoj Gori. Pančevo, n.p.

Martinović, D. (1995): *Portreti V. Cetinje,* Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“.

Martinović, D. (1980): *Djevojački institut: Prva ženska srednja škola u Crnoj Gori. Vaspitanje i obrazovanje.* Titograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Pavićević, M. (1939): *Crnogorci u pričama i anegdota.* Zagreb, Naklada Zaklade tiskare Narodnih novina.

Pejović, Đ. (1971): *Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852–1916.* Titograd, Istarski Institut.

Piršl, E. (2013): *Interkulturalna kompetencija i/ili kulturna inteligencija? U: Hrvatić, N. & A. Klapan (ur.): Pedagogija i kultura.* Zagreb, Hrvatsko pedagoško društvo, 335–345.

Popović, P. (1934): *Postanak i razvitak prve škole u Crnoj Gori. Cetinjska škola 1834–1934.* Beograd: Štamparija Drag. Gregorića.

Rovinski, P. A. (1895): *Djevojački institut,* S. Petersburg.

Rovinski, P. A. (1994): *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV-arheologija.* Cetinje, Izdavački centar Cetinje, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Rovinski, P. A. (2000): *Djevojački Institut Carice Marije na Cetinju.* Cetinje, Štamparija „Obod“.

Trstenjak, D. (1920): *Pedagogija Njegoševa.* Zagreb, Naklada knjižare Čelap i Popovac.

Veković, D. (1934): *Petrov-dan: iz uspomena jedne institutke,* Zetski glasnik, 27–29.

Vuksan, D. D. (1926): *Škole u Crnoj Gori.* Cetinje, Južnjak-almanah.